

**NUTQ KAMCHILIGIGA EGA BO'LGAN BOLALAR NUTQINING
O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Berdibekova Zilola Sherzod qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

2-kurs magistranti

Anotatsiya: ushbu maqolada nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar, ularning tasnifi, nutq komponentlarining rivojlanishi va o'ziga xos xususiyatlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: в данной статье представлена ценная информация о детях с нарушениями речи, их классификации, развитии речевых компонентов и их характеристике.

Abstract: this article provides valuable information about children with speech disorders, their classification, development of speech components and their characteristics.

Kalit so'zlar: nutq buzulishlari, nutq nuqsonlari tasnifi, nutq komponentlari, impressiv nutq, ekspressiv nutq, egosentrik nutq, rivojlanish bosqichlari va davrlari og'zaki va yozma nutq buzulishlari.

Ключевые слова: речевые нарушения, классификация речевых нарушений, речевые компоненты, экспрессивная речь, экспрессивная речь, эгоцентрическая речь, стадии и периоды развития нарушений устной и письменной речи.

Key words: speech disorders, classification of speech disorders, speech components, expressive speech, expressive speech, egocentric speech, developmental stages and periods of oral and written speech disorders.

Inson o'zi ko'rgan va ta'sirlangan buyum yoki voqealarni so'z yordamida nomlab, ularning mazmuni haqidagi taassurotlarni obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko'rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Har qanday

hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam oʻrnashib qolishida nutq yetakchi vosita hisoblaadi. Modomiki shunday ekan, nutq aloqa bogʻlash jarayonida tafakkur kuragi boʻlib xizmat qiladi. Shu bilan birga aloqa jarayonida nutq - ifodalash, biror narsani bildirish, anglatish va taʼsir koʻrsatish vositasi boʻlib xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutq negizida paydo boʻladi. Nutq kishi tafakkurining rivojlanish darajasini ham belgilab beradi. Nutqdagi kamchilik bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati va boshqa ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Ogʻir nutqiy kamchiligi boʻlgan bolalarda intellektual kamchiliklar boʻlishi, yuzaga kelishi mumkin va aksincha, masalan, oligofren bolalar nutqida bir qator nutqiy kamchiliklar kuzatiladi. Logopedik amaliyotda nuqsonlarning birlamchi va ikkilamchi ekanligini aniqlash nihoyatda muhim. Logoped har bir bolaning ruhiy rivojlanishini chuqur oʻrganib nutq kamchiligi tufayli ruhiyatida paydo boʻlgan ikkilamchi asoratlarni ajrata bilishi kerak. Agar aql idrok rivoji nutqiy kamchilik tufayli orqada qolgan boʻlsa, bunday bola nutqida kamchiligi boʻlgan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi bolalar bogʻchasiga yuborilishi kerak. Bilish faoliyatining turgʻun buzulishi natijasida bola nutqi rivojlanmagan boʻlsa, bu bolani oligofren bolalar uchun tashkil etilgan maktabgacha yoshdagi maxsus bolalar bogʻchasiga yuborish talab etiladi.

Maʼlumki, nutq murakkab funksional sistemani oʻz ichiga oluvchi jarayondir. Bu sistemaning har bir tarkibiy qismi boshqa qismlari bilan mahkam bogʻlangan. R.E.Levina va shogirdlari L.S.Vigotskiyning¹ nutq va tafakkur haqidagi maʼlumotiga asoslanib turib, nutqni uch tarkibiy qismga boʻlib: fonetiko-fonematik, leksik va grammatik nutqqa ajratib oʻrganishni tavsiya etadi. Ana shu uchchala qism kishining yaxlit nutq sistemasini tashkil etadi. Nutqida kamchiligi boimagan va kamchiligi boigan bolalarda nutq sistemasi har xil darajada rivojlanadi. Nutq sistemasining fonetiko-fonematik qismi tovushlar talaffiizi, ovoz, nutq maʼromi, surʼati, ravonligidan, shuningdek idrok qobiliyatidan tashkil topadi. Leksik va grammatik qismlari tilning lugʻat boyligi va grammatik qurilishini oʻz ichiga oladi. Nutq sistemasida leksik qism yetakchi oʻrinni egallaydi. Bola nutqida soʻzlar soni

¹ M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya», 2018

kam, ya'ni nutqning leksik qismi rivojlanmagan boisa, fonetiko-fonematik, grammatik qismlarida ham, ma'lum kamchiliklar yuzaga keladi, butun nutq sistemasida yetishmovchiliklar kuzatiladi. Fonetiko-fonematik qisindagi kamchiliklar, masalan tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish tufayli so'zlar leksikaning o'zgarishi, nutqning grammatik tuzumiga ta'sir etadi. Sistemalilik prinsipi nutq kamchiliklarini aniqlash, bartaraf etish, oldini olish yo'llari, usullarni to'g'ri belgilashga yordam beradi.

Nutq — bu bolalarning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynovchi asosiy kommunikativ vositadir. Ammo ayrim hollarda bolalarda nutqning shakllanishi va rivojlanish jarayoni turli sabablarga ko'ra buzilishi mumkin. Bunday hollarda nutq kamchiliklari (logopatik muammolar) kuzatiladi. Ushbu kamchiliklar bolaning fonetik, leksik-grammatik, mantiqiy va psixologik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarning nutqiy faoliyatida bir qator o'ziga xos xususiyatlar mavjud. Avvalo, fonetik tizimdagi buzilishlar — tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish (masalan, sigmatizm, rotatsizm), tovushlarni almashtirish, tushirib yuborish yoki buzib aytish holatlari ko'p uchraydi. Bunday bolalar ba'zi tovushlarni umuman ayto'lmasligi yoki ularni boshqa tovushlar bilan almashtirib yuborishi mumkin. Shuningdek, bunday bolalarning leksik zahirasi yetarlicha rivojlanmagan bo'lib, ularning so'z boyligi chegaralangan, yangi so'zlarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Grammatik jihatdan esa gap tuzish, so'zlar orasidagi grammatik bog'lanishlarni to'g'ri qo'llashda xatolarga yo'l qo'yiladi. Gaplar odatda oddiy, qisqa va mazmunsiz bo'lib, murakkab gap konstruksiyalaridan foydalanish ko'nikmasi rivojlanmagan bo'ladi. Nutqning mazmuniy va mantiqiy xususiyatlarida ham muammolar kuzatiladi: bolalar fikrni izchil ifoda etishda qiynaladi, voqealar ketma-ketligini saqlay olmaydi, savollarga mavzuga aloqasiz yoki tushunarsiz javoblar berishadi. Nutqdagi bu holatlar bolaning fikrlash jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Bundan tashqari, psixologik-emotsional jihatdan ham muayyan o'zgarishlar yuzaga keladi. Bolalar gapirishdan cho'chishi, o'z fikrini bildirishdan tortinishi yoki muloqotdan butunlay qochishi mumkin. Ba'zan esa, aksincha, ortiqcha nutqiy faollik (logoreya) ham kuzatiladi. Bunday holatlar bolaning ijtimoiy moslashuvchanligini cheklaydi va atrofdagilar bilan samarali muloqot o'rnatishiga

to'sqinlik qiladi. Nutq kamchiliklari har doim ham bir xil ko'rinishda namoyon bo'lmaydi. Ular dislaliya (tovush aytish buzilishi), dizartriya (artikulyatsiya apparati mushaklarining yetarli rivojlanmaganligi), alaliya (nutqning butunlay yo'qligi yoki rivojlanmaganligi), logonevroz (tortishish) kabi turli shakllarda bo'lishi mumkin. Har bir holat o'ziga xos tashxis va individual yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi ko'p jihatdan murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, bu holat bolaning psixologik, ijtimoiy va aqliy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bunday bolalarni erta aniqlash, logopedik yordam ko'rsatish va tizimli pedagogik yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan, nutq kamchiligiga ega bo'lgan bolalarni ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashtirish va ularning to'laqonli rivojlanishini ta'minlash uchun **tizimli korreksion-logopedik ishlarni tashkil etish zarur** bo'ladi. Bunday ishlar, avvalo, bolaning nutqiy kamchilik turiga, uning og'irlik darajasiga, yoshi va individual psixofiziologik xususiyatlariga qarab amalga oshirilishi lozim.

Korreksion ishlar quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Diagnostika – bolaning nutqiy buzilish turlarini aniqlash, aniqlangan muammolar asosida individual korreksion reja ishlab chiqish.

Logopedik ta'sir – maxsus mashqlar, artikulyatsion gimnastika, fonetik va fonematik eshituvni rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmani shakllantirish bilan bog'liq ishlardir.

Pedagogik yondashuv – defektolog, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligida olib boriladigan tarbiyaviy va o'quv faoliyatlari orqali bola nutqini kundalik hayotda faol qo'llashga o'rgatish.

Ijtimoiy reabilitatsiya – bolaning tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirish, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish.

Logopedik ishlar muntazam, uzviy va bosqichma-bosqich olib borilgandagina ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bu jarayonda ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'yin metodlari, vizual va audio vositalardan foydalanish ham

samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, ota-onalarning faol ishtiroki, ular bilan tushuntirish ishlari olib borilishi va uy sharoitida ham logopedik tavsiyalarning davom ettirilishi bolaning nutqiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. - T.: «Fan va texnologiya», 2018
2. Боскис, Р. М. Об одной из форм акустической агнозии. Косноязычие в речи и письме / Р. М. Боскис, Р. Е. Левина // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. — 2013. — № 3. — С. 17—25.
3. Григоренко, Н. Ю. Логопедический и медицинский аспекты органической дислалии и способы её коррекции / Н. Ю. Григоренко, М. Л. Синяева // Дефектология. — 2000. — № 4. — С. 22—31.
4. Левковская, М. Н. Нарушение речевой функции детей дошкольного возраста гомельского региона : магистерская диссертация / Левковская Марина Николаевна ; научный руководитель Дегтярева Елена Николаевна ; Министерство образования Республики Беларусь, Учреждение образования "Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина". — Мозырь, 2018 — 77, [2] с.
5. Логопедия. Методическое наследие : пособие для логопедов и студентов дефектологических факультетов педагогических вузов : в 2 ч. / под редакцией Л. С. Волковой — Москва : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2003. — Ч. 1 : Нарушения голоса и звукопроизносительной стороны речи / [автор-составитель: С. Н. Шаховская и др.]. — 223 с.
6. Мелехова, Л. В. Дифференциация дислалий / Л. В. Мелехова // Логопедия. Методическое наследие : пособие для логопедов : в 5 кн. / под редакцией Л. С. Волкова. — Москва : Владос, 2003. — Кн. 1 : Нарушения голоса и звукопроизносительной стороны речи. — С. 149—152.
7. Парцалис, Е. Плохо читает... с ошибками пишет. О дисграфии и дислексии у детей / Е. Парцалис // Семья и школа. — 2005. — № 10. — С. 16—17.

8. Соболева, О. Б. Дифференциальная диагностика функциональной дислалии и стертой дизартрии / О. Б. Соболева, И. Н. Гроздова // Логопед. — 2012. — № 2. — С. 94—102.
9. Старенкова, В. О дифференциации смешиваемых звуков. Дислалия : из опыта работы логопеда / В. Старенкова // Дошкольное воспитание. — 2005. — № 8. — С. 81—86.
10. Шембель, А. Г. Механические дислалии / А. Г. Шембель // Логопедия. Методическое наследие : пособие для логопедов : в 5 кн. / под редакцией Л. С. Волкова. — Москва : Владос, 2003. — Кн. 1 : Нарушения голоса и звукопроизносительной стороны речи.— С. 157—167.